

Franciszek Stopniak

Z badań nad historią diecezji siedleckiej

Collectanea Theologica 42/4, 219-223

1972

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. FRANCISZEK STOPNIAK, WARSZAWA

Z BADAŃ NAD HISTORIĄ DIECEZJI SIEDLECKIEJ

Historia diecezji podlaskiej należy do szczególnie ważnych w historii Kościoła w Królestwie, ze względu na rangę wydarzeń i procesów, którym podlegała. Przez dziesiątki lat stawiała wyjątkowy opór rusyfikacji tak w obronie przeciw „uprawosławieniu” unitów, jak i przeciwko wprowadzeniu języka rosyjskiego do nauki religii i nabożeństw obrządku łacińskiego. Głównie na jej terenie przebiegał strajk szkolny 1902 r., a nie mniej intensywnie w r. 1905, w których udział Kościoła nie należał do znikomych. Na tym terenie znalazło się też jedno z najważniejszych centrów ruchu mariawickiego, a w latach międzywojennych próbowano tu utworzyć obrządek wschodniosłowiański. Należało oczekiwać, że praca w jakimś stopniu wyjaśni te kwestie na tle historii diecezji, a przynajmniej poda bardziej wyczerpujące informacje. Przekonanie to umacnia także ranga wydawcy¹.

Autor w czterech rozdziałach zawarł swe rozważania: 1. *Terytorium i sieć parafialna przed utworzeniem diecezji podlaskiej* (s. 23—70); 2. *Utworzenie, rozwój, kasata i wskrzeszenie diecezji janowsko-siedleckiej czyli podlaskiej* (s. 71—221); 3. *Życie religijno-kościelne* (s. 222—342); 4. *Podlaska droga krzyżowa* (s. 343—380).

W przedmowie nie sprecyzowano bliżej tematu. Podtytuł mógłby sugerować nieco inną treść opracowania, ale szereg ubocznych sformułowań przedmowy wskazuje, że istotnie chodzi o historię diecezji. W przedmowie określono, że praca ma charakter popularnonaukowy, jest oparta na źródłach i opracowaniach, wykonana w sposób krytyczny i bezstronny. Cel pisania oznaczono jako wychowawczy: opracowanie ma służyć duchownym w pracy duszpasterskiej i naukowej. Autor zobowiązał się nazwę diecezji pisać „dużą literą celem wyrażenia szacunku” (s. 6). Innymi diecezjami nie gardzi, ale pisze je konsekwentnie małą literą. Zaznaczony szacunek i obfitość celów budzą pewne zdziwienie, ale jak się okaże — nie jedyne.

Nie przesądzając, czy wypowiedź papieża z 15. V. 1966 r. była autorowi pobudką do czerpania z przeszłości wzniosłych wskazań (s. 6), należy stwierdzić, że wiele zaczerpnął z dorobku innych badaczy Podlasia. Praca w zasadzie winna być uznaną za pracę zbiorową. W przedmowie zamieszczono podziękowanie ks. Kodymowi „za napisanie jednego rozdziału”, księżom dr Brudzisowi, mgr Dudce, dr Fręchowiczowi, dr Soszyńskiemu, dr Zubce „za użyczenie swoich cennych prac w maszynopisach”.

¹ Ks. Piotr Aleksandrowicz, *Diecezja Siedlecka czyli Podlaska. W 150 rocznicę erekcji (1885—1968). Przyczynki i materiały do dziejów Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej*, Siedlce 1971, wyd. Kuria diecezjalna Siedlecka czyli Podlaska, (druk „Pallotinum”), s. 384.

Nadto jest podziękowanie wielu innym autorom „za rzeczowe i cenne uwagi”. Prace tych autorów podano w spisie literatury². Wydaje się, że poszczególne partie pracy winny należeć do tych autorów: Brudzisz: *Seminarium Duchowne w Janowie*, s. 166—179; Fręchowicz: *Bp Benjamin Szymański*, s. 97—102; Soszyński: *Kapituła katedralna*, s. 131—137; Kodym: *Sąd biskupi*, s. 150—166; Zubka: *Ostatnia ofiara*, s. 373—380. Wreszcie ks. dr Czesław Nowicki: *Działacze społeczni*, s. 302—303, nie został zaszczycony podziękowaniem w przedmowie, a jedynie w przypisie 62 na s. 302³. Cytowane prace odpowiednio streszczono. W życiorysie Szymańskiego na 15 przypisów, 9 należy do Fręchowicza, o seminarium janowskim na 61 — 44 do Brudzisza, przy kapitule katedralnej na 23 — 22 do Soszyńskiego.

Jest dopuszczalne korzystanie z innych prac, ale nie jest konieczne przepisywanie cudzych rękopisów w sytuacji, kiedy ich autorowie mogą być współautorami historii diecezji. Wydaje się, że brakujące przypisy do wspomnianych partii wzięte są również z powyższych prac. W sytuacji kiedy cytowano w przypisie kilku autorów, wymienieni wyżej stawiani są na ostatnim miejscu⁴.

Powyższe uwagi mogą być dyskusyjne. Rażąco jest jednak brak elementarnych zasad w konstrukcji pracy. Ewentualna „popularność” opracowania nie dyspensuje od zachowania zasad logiki. Brak określenia tematu, przedstawienia metody, omówienia literatury i źródeł ujemnie odbiły się na opracowaniu.

Treść rozdziałów nie odpowiada ich tytułom. W dużej mierze treść nie dotyczy diecezji podlaskiej. Z czterech części, cz. II (s. 71—221) i fragment części III (s. 222—264) odnosi się do tematu. Reszta zawiera albo historię instytucji należących do innych diecezji, historię ziem na których zorganizowano diecezje, albo też historię ludzi, którzy nigdy nie należeli do diecezji, poza faktem urodzenia się na Podlasiu. Trudno uznać rozwlekłe opisy jubileuszów, choćby najbardziej uroczystych za właściwy nurt życia religijno-kościelnego tej ziemi. Z zaznaczonych wyżej 193 stron należy jeszcze oddzielić 47, zawierających dygresje o innych diecezjach⁵. W rezultacie kwestie diecezjalne omówiono na ok. 150 stronach. Dysproporcja uwidacznia się w liczbie stron wyznaczonych poszczególnym kwestiom. 15 rzadców diecezji omówiono na s. 89—131. ale połowę tego przeznaczono dla bpa Świrskiego. Sześciu innym z lat 1867—1918 poświęcono niespełna 7 wierszy, wprowadzając nadto nie istniejącego bpa Barańskiego.

² M. Brudzisz, *Dzieje seminarium duchownego w Janowie Podlaskim pod zarządem księży komunistów 1684—1782*, Tuchów-Lublin 1966, F. Dudka, *Diecezja Podlaska w Literaturze historycznej*, Warszawa 1966 (maszynopis); T. Fręchowicz, *Beniamin Szymański, biskup podlaski 1793—1868. Cz. I: Lata 1856—1861*, Warszawa 1969 (maszynopis); A. Soszyński, *Kapituła katedralna Janowska czyli Podlaska (1818—1867)*, Sawice Kościelne 1952 (maszynopis); J. Zubka, *Męczeństwo duchowieństwa podlaskiego podczas okupacji hitlerowskiej 1939—1945*, Siedlce 1968 (maszynopis).

³ W 1964 r. napisał Nowicki *Kolejne losy obrazu Matki Boskiej w cerkwi unickiej w Parczewie*, 20 str. W kilkudziesięciu egzemplarzach przesłał tekst maszynopisu do duchownych na Podlasiu. W *Wiad. Diec. Podl.* 36 (1967) nr 4—5, s. 115—117 ukazał się artykuł R. M., *O obrazie Matki Boskiej z „gruszką” w Parczewie*. Pominęto w nim autorstwo Nowickiego, nie wspomniano o jego staraniach od 1952 r., mających na celu przeniesienie obrazu i wznowienie dawnego kultu.

⁴ Por. przypis 12 na s. 96 i 13 na s. 97.

⁵ Por. ss. 71—74; 137—139; 166—174; 179—184; 194—196; 213—214; 222—228; 232—237; 243; 245; 252—255; 259—260.

Jednym z powodów takiego ujęcia wydaje się brak rozumienia i rozróżniania zagadnień. Przy omawianiu parafii unickich (s. 209—221) pomieszano obrządek łańciński, unicki, wschodniosłowiański i kwestię prawosławia. Np. 100 000 prawosławnych miało przejść na obrządek łańciński (s. 215). Interesująca jest ocena zagadnień. Autor cytuje relację biskupa z 1929 r. o powstawaniu nowych parafii wschodniosłowiańskich, powiększaniu liczby wiernych (s. 218). Na następnej stronie podano relację bpa z 1933 r. o kompletnym załamaniu się tej akcji. Wg. statystyki z Wiad. Diec. Podl., źródła nie budzącego zaufania w tej sprawie, w ciągu 4 lat przybyło 20 wiernych tego obrządku, ale w 4 parafiach, które w r. 1936 liczyły 697 wiernych, w r. 1939 były tylko 373 osoby. Zaokrąglone do dziesiątek cyfry wskazują raczej na ocenę szacunkową, czyli sytuacja była bardziej krytyczna od podanej. Na s. 220 czytamy jednak „Biskup cieszył się..., że zorganizowano 8 parafii obrządku wschodniosłowiańskiego..., że jest jeden prawdziwy Kościół Chrystusowy, a głową widzialną jest św. Piotr i jego następcy, biskupi rzymscy”.

Przy takiej metodzie dochodzi się do absurdu. Działalność społeczną Kościoła (s. 248—249) przykładowo przedstawia się następująco: w Białej Podlaskiej w r. 1716 Karol St. Radziwiłł wybudował szpital; w r. 1875 założono w Łukowie szpital sejmikowy; w r. 1925 powstał w Siedlcach magistracki szpital. Dane te z okresu przed erekcją diecezji dotyczą na pewno nie działalności kościelnej. Jeśli nawet pracowały tam członkinie zgromadzeń o. Honorata, nie należy zapominać, iż przez długi czas były one zwalczane przez władze diecezjalne jako podejrzane o mariawityzm⁶. Na s. 302—303 omówiono działaczy społecznych, choć faktycznie chodzi tylko o Ludwika Górskiego, ziemianina podlaskiego, którego trudno zaliczać do działaczy kościelnych. Natomiast brak choćby wzmianki o Związku Katolickim, który rozwijał akcję kościelną, kierowaną przez Kościół w wielu parafiach jak Korytnica Węgrowska, Ostrów, Parczew, Prostynia, Ryki, Sadowne, Starawieś, Wola Gułowska, Miedzna, Węgrów, Maciejowiec, Trzebieszów, Wilczyńska, Wilga, Wojcieszków, Domanice, Wyszaków i Kłoczew⁷. Jedynie na s. 249 w oparciu o Kubickiego autor raz jeden wspominał ks. Teofila Rybkę, założyciela w Miedznej Związku Polaków Katolików. Chodzi rzecz jasna o Związek Katolicki, którego koło założył Rybka 30. XI. 1907 r. Protokóły z posiedzeń tego koła przedstawiają znacznie różny przebieg działalności od tego, który podaje autor⁸. Związek w wymienionych wyżej parafiach obok akcji społecznej, miał na uwadze walkę z mariawityzmem, ruchem lewicowym i Towarzystwem Rolniczym⁹. Stąd kiedy czytamy, że dzięki akcji Kościoła „każda parafia miała sklepy spółdzielcze, kasy pożyczkowo-oszczędnościowe, kółka rolnicze” (s. 248) — rodzi się podejrzenie co do bezstronności autora.

Brak założeń w konstrukcji pracy doprowadził do niezbyt jasnego układu materiału. W rozdziale III: *Życie religijno-kościelne*, punkt pierwszy to: *Podstawy materialne* (s. 222—232), omówione zresztą wg pewnego schematu. Np.: „W Diecezji Podlaskiej do biskupów łuckich należały następujące klucze (s. 222). Wszelkie nadania królów i możnych na rzecz Kościoła na tym terenie dokonały się „w Diecezji Podlaskiej”. Ostatni punkt rozdziału o życiu religijnym stanowią archiwa i biblioteki (s. 259—264). Paragraf ten nie wspomina jednak o życiu religijnym; nie ma tu także informacji o dokumentacji do diecezji podlaskiej.

Traktowanie archiwum jako przejawu działalności religijno-kościelnej wyjaśnia omówione wyżej „usterki” i wskazuje na metodę pracy. Na s. 71—264

⁶ Archiwum Kurii Lubelskiej Rep. 60 XIII 1.

⁷ Odpowiednie materiały AKL Rep. 60 IX nr 9—35.

⁸ Protokóły z posiedzeń Związku z 30. XI. 1907 r.; 14. II. 1909; 6. I. 1910. AKL Rep. 60 IX nr 21.

⁹ AKL Rep. 60 IX.

zamieszczono 512 przypisów. Z ich zapisu 200 winno pochodzić ze źródeł, ok. 300 z literatury. Praktycznie nie da się tego stwierdzić. Z 259 pozycji literatury podanej w spisie, na s. 71—264 zacytowano ok. 50 autorów, głównie w kwestiach nie dotyczących diecezji podlaskiej. Nie mogło być zresztą inaczej, skoro wiele pozycji nie może się do tej diecezji odnosić¹⁰.

Podobnie jest z podstawą źródłową. 24 razy cytowany synod podlaski z 1923 r., podany w spisie jako źródło, w istocie nasuwa pewne zastrzeżenia¹¹. Natomiast 99 razy zacytowano *Wiadomości Diec. Podl. bez określenia* nawet typu cytowanego materiału z tego czasopisma. Dane z *Wiadomości*, przynajmniej z działu nie urzędowego mają zazwyczaj charakter panegiryczny i nie mogą w takich rozmiarach, w połowie blisko przypisów, stanowić dokumentacji. To samo odnosi się do katalogów. Archiwum parafii Węgrów, wykorzystane w pracy przy opisie seminarium w Węgrowie, (przed powstaniem diecezji) posiada m. in. pismo proboszcza parafii Sadowne ks. Stanisława Rękawka z r. 1883 skierowane do dziekana w Węgrowie, w którym Rękawek odpowiadając na pytanie o liczbę ludności w parafii pisał: „Taka jaka się podoba podać do druku układającemu katalog... prawosławnych nie ma, lutrów jest kilku wsi, ale liczby nie wiem. Mahometan i cyganów nie ma. Żydów nie wiem ilu ich jest”¹². Nawet z przykładów znanych, opisany wyżej nie jest wyjątkiem¹³.

Podana dokumentacja w pracy nie jest zasadniczą. Z archiwum diec. lubelskiej i podlaskiej w omawianej części podano 14 przypisów. W spisie źródeł zaznaczono 21 jednostek archiwalnych z Archiwum Kurii Lubelskiej (s. 7—8), ale ani jeden z tych poszytów nie odnosi się do historii diecezji podlaskiej. Z 11 przytoczonych jednostek z Archiwum Diec. Podl. 8 odnosi się do wizytacji poszczególnych dekanatów, obejmując okres lat 1820—1860. Brak dokumentacji z lat 1818—1820; 1868—1968. Z zapowiedzianych w tytule 150 lat historii diecezji przytoczono (tylko w spisie źródeł) materiał archiwalny z 40 lat, a i ten materiał jest raczej drugorzędny. Natomiast tylko w Arch. Kurii Lub. z okresu bpa Jacewskiego (1885—1914) zachowało się 340 jednostek akt ogólnych nie licząc akt osobistych duchownych i akt poszczególnych kościołów, w tym prawie połowa odnosi się do terenu diecezji podlaskiej¹⁴. Bez wzmianki przynajmniej o tym materiale nie można mówić o historii diecezji podlaskiej. Brak omówienia podstawy źródłowej odbił się ujemnie na konstrukcji pracy.

Można też zwrócić uwagę na sposób cytowania, nie odpowiadający współczesnym wymaganiom nauki¹⁵. Niezrozumiały jest język. Na wstępie czyta-

¹⁰ Np. Z. Kuchowicz, Z. Spiralski, *W walce z najazdem szwedzkim 1655—1660*, Warszawa 1956. Wielokrotnie cytowany M. Buliński, *Historia Kościoła Polskiego, Kraków 1873*, nie jest przytaczany obecnie w tego rodzaju pracach. Nie ma w spisie literatury W. Mysika, *Kościół katolicki w Polsce w latach 1918—1939*, Warszawa 1966, prawie jedyne opracowanie historii Kościoła tego czasu.

¹¹ Księża T. Osiński, M. Stefanowski i E. Pacewski opracowali szkic historii diecezji, który włączono do wydanych akt synodu. W omawianej pracy szkic ten cytowany jest jako „synod” (por. przypis 8, s. 203).

¹² Archiwum Parafii Węgrów, księga 13.

¹³ Wieś Puczyce w piśmie z 24. IV. 1909 r. skierowała skargę o fałszowanie statystyki. Wg pisma w Ruskowie podano 3410 osób na 4000, w Puczytach 475 na 264, w Górkach 6400 (w schematyzmie z tego roku jest 9700) na 3550 (AKL Rep. 60 I B 146).

¹⁴ W inwentarzu akt Kossowskiego Rep. 60, podzespoły od B I do XXII.

¹⁵ Por. ss. 71, 75, 85, 114, 116, 117, 123, 126, 210.

my: „Diecezja Siedlecka czyli Podlaska (do r. 1925 Janowska czyli Podlaska) została utworzona dość późno, w r. 1818, bezpośrednio z części diecezji lubelskiej, a przedtem (przed utworzeniem diecezji lubelskiej w r. 1805) z krańców pięciu różnych diecezji polskich: krakowskiej, poznańskiej, łuckiej, płockiej i chełmskiej, a w nowszych czasach z szóstej diecezji — części skasowanej diecezji unicko-chełmskiej” (s. 5). Odnosi się wrażenie, że trzy razy tworzono diecezję podlaską, były dwa terytoria Chełmszczyzny i jeszcze kilka dość trudno zrozumiałych spraw. W zakończeniu (s. 381) przedstawiono tezę, że obrazem przyszłości jest „piękna i szlachetna... konstancjańska” przeszłość diecezji podlaskiej. Nie wydaje się, by instrumenty badawcze historyka były w stanie usprawiedliwić tę przepowiednię, a metoda napisania historii tej diecezji nie upoważnia do takiego optymizmu.